

Opponensi vélemény *Neumann Tibor: Registrum proventuum regni Hungariae. A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494-1495). c. akadémiai doktori értekezésről*

Neumann Tibor még egyetemi hallgatóként, 24 éve, 1999-ben adta közre az első írását. Ettől kezdve az MTMT szerint 107 publikáció (legalábbis akkor, amikor ezt a véleményt írom) fűződik a nevéhez: monográfia, forráskiadás, adattár, tanulmány, fordítás, szerkesztés, recenzió stb. stb. Publikál itthon és külföldön. Művei alap kutatásokra épülnek, új szempontokat vetnek fel, új összefüggéseket tárnak fel. Példaként említhető a telekpusztásodásról szóló 2003-ban megjelent mikroszintű elemzése, a Korlátköviokról szóló monográfiája. 2007-ben doktorált.

Szerencsés döntés volt Neumann részéről, hogy vállalta az 1494-1495-ös királyi számadás újra publikálásának a feladatát. Johann Christian Engel 1797-ben megjelent kiadása nem hibátlan, mint majd kitérek rá, másrészt – személyes megjegyzés – a forrásról készült mikrofilm (OSZK) sem elégíti ki a kutatói igényeket. Az elkészült mű, noha – mint kiderül – munka közben tudott támaszkodni sokak tanácsára a szerző, láthatóan egyértelműen Neumann Tibor munkája. A lektorált könyv (Weisz Boglárka és C. Tóth Norbert lektorálta) 2020-ban Akadémiai Díjat érdemelt ki. Ezt az alkotást adta be a szerző akadémiai doktori cím elnyerése céljából.

Johann Christian Engel 226 éves kiadása fontos és nélkülözhetetlen volt a magyar középkorkutatás számára, de más tudományterületek művelői, így művelődéstörténészek, nyelvészek stb. számára szintén, hisz páratlan történeti dokumentumról van szó, sok ország medievistái megirigyelhetik.

Nyilvánvalóan szükség volt új kiadásra, aminek az igénye rendszeresen felmerült. Nem volt hibátlan – mint említettem – a 18. századi publikáció. Megváltoztak a szövegkiadás elvei azóta. A nevek írásával kapcsolatos problémákat szokás kiemelni, midőn Engel kiadása szóba kerül. A forrásban olvasható *cz* helyett *tz*-t írt a nevekben. Az eredetiben meglévő *t* betűből néha névből *r* betű lett (Cherne~~k~~, ami Chetnek), a kutató akár más helységre is gondolhatott. O betűt és e betűt gyakran összetévesztette az Engel kiadás. A példák szaporíthatók. Ennél nagyobb torzulások is előfordultak. Problémás volt, hogy Engel rövidített szavakat, a sokszor előforduló fordulatokat csupán betűkkel jelezte. Ezt a körülményt persze a kutató egy idő után megszokja. Előfordult az is, hogy önkényesen betoldott a szövegbe egy-egy igét (*dedi, faciunt*), amely nélkül is érthető a szöveg, máskor egy-egy szó (néha fontos, ami a személy feladatát magyarázza) kimaradt. Természetesen akadt olyan részlet, ahol a mondat egy hiányzó állítmányt kívánt, amire legfeljebb lábjegyzetben lehet felhívni a figyelmet, miként Neumann tette. Az is előfordul, hogy a forrásban található állítmány helyett más szó olvasható a 18. század végi kiadásban.

Akadnak a publikációban nyomdahibák, amelyek különösen akkor kellemetlenek, ha számok, pénzüsszegek lettek tévesen nyomtatva. Kicsi és nagyobb tévesztés egyaránt előfordult. Tolna megye 1495. évi beszédett adója a helyes 6500 forint helyett csupán 500 forint lett Engelnél. Nem kevés a különbség. A sor folytatható.

Az Engelnél található *celteswlyo chakan* (63.l.) fordulat megfejtéséhez némi fantázia kell, amivel rendelkeztek a Szamota-Zolnai szótár készítői. Eredetiben *wlgo* (=vulgo) olvasható ezen a helyen, miként ezt Neumann kiolvasta, aki még elődje nyelvtani hibáját is javította (1033. tétel) a mondatban. Így már bizonyosak lehetünk abban, hogy a magyar csakány (szövegben *chakan*) szót a latin *celtis* szóval (is) fordították latinra. Ez fegyver. Fegyverfajta értelemben másutt szintén előfordul a számadásban. Mindezen példáimmal természetesen nem akarom

kisebbiteni a 18. századi kiadás historiográfiai jelentőségét, amit magam is használtam, csupán érzékeltetni kívánom azt a munkát, amit Neumann elvégzett.

Neumann ugyanis igen alapos munkát végzett, pontos szövegkiadást készített. Bevezetésében jelezte a szövegkiadási elveit, amibe beletartozott pl., hogy a forrásában lévő w betűt u-nak írta át közszavakban, ám nevekben ragaszkodott a betűhűséghez. Jónak tartom azt, hogy a földrajzi nevek esetében nem követte forrása következetlenségeit (hol kisbetű, hol nagybetű, több tagú név hol külön írva, hol egybeírva).

Egy helyütt a forrásában rövidítés jellel olvasható *ad camer* fordulatot *ad camerarios*nak oldotta fel (Engellel szemben, aki *ad camerarium*-ot írt), ugyanis Erdélyben két sókamarás tevékenykedett ekkor. Az *armipar*=fegyverkovács szó öt alkalommal szerepel a kiadott szövegben ragozott formában. Engel kiadásában három esetben *armiparis* olvasható (dativus), amit Neumann jelez a lábjegyzetben, hisz íráskép alapján ez (is) olvasható. Az *armiparus* latin szó létét a magyarországi latinságban az általam hozzáférhető szótárak Engel kiadásával bizonyítják. Magam elfogadom Neumann megoldását, hogy a máshonnan is jól adatolható *armipar* változat mellett döntött a főszövegben, de nem feledkezett meg az *armiparus* alakról sem.

Neumann szövegkiadása több mint precíz forrásközlés, ami önmagában sem kis teljesítmény. Nem csupán a bevezetése miatt, amire még visszatérek. A szerző minden egyes számadási tételt számmal látott el, s így a tételekhez magyarázatokat fűzött lábjegyzetben. Majd minden tételhez tartozik lábjegyzet. A megoldást igen jónak tartom, ugyanis áttekinthetőbb lett a forrásszöveg (mellesleg a mutatóból könnyen visszakereshető az, amire kíváncsiak vagyunk). A lábjegyzetekben utal a szerző arra, hogy az adott tételnek hol, melyik másik tételhez van köze. Így megtudható, hogy a kincstartó egyik vagy másik megye adóját mire fordította. Az is kiderülhet, hogy esetleg ugyanaz az összeg kétszer szerepel a számadásban (a bevezetésben erre hoz példát). Az a tény, hogy ezekre az összefüggésekre rámutatott, megkönnyítette a szövegkiadás használatát. De szerintem nem csak erről van szó. Az adatok helyes értékeléséhez szükség van a forrás szerkezetének (illetve mi miért s hova került be) a részletes megismerésére. Annak ellenére, hogy Kubinyi András 1958-ban már röviden szólt a szerkezetről. A lábjegyzetek tk. így kiegészítik mindazt, amit a szerző a bevezetésben (30 – 32. oldal) leírt.

A lábjegyzetekben Neumann azonosította a forrásában előforduló személyeket. Nem egyszer a *bizonyára, feltehetően* óvatos fordulatot olvassuk, előfordul, hogy több megoldást kínál. Ám többnyire biztosak lehetünk az azonosításban, különösen akkor, amikor levéltári forrásokra hivatkozik. Ugyanis Neumann a szövegkiadást alapos levéltári kutatásokkal párosította. Hozzátehető, hogy kiterjedt szakirodalmat olvasott el. Ebből a cseh, horvát irodalmat külön szeretném kiemelni. Ily módon rendkívül adatgazdag, új megfigyelésekkel teli és informatív lábjegyzetek születtek.

Gondos munka a bevezetés, ahol olvashatjuk a kódex leírását. Szívesen olvastam volna többet a papír vízjeléről. A szerző a bevezetésben tárja fel a számadáskötet létrejöttének a körülményeit. A forrás megértése és értékelése szempontjából elengedhetetlen ez. Számba veszi az Ernuszt ügy részleteit, módosítva eddigi meggyökeresedett nézetünket. A számadásban megmutatkozó rengeteg hiba nem csupán a letisztázás mikéntjével magyarázható, hanem azzal, hogy gyorsan kellett elkészíteni az anyagot. Igaz, a tisztázatot ellenőrizték.

A számadás Neumann felfogása szerint azt volt hivatva elsőrenden dokumentálni, hogy mire fordították az országgyűlés által megszavazott rendkívüli adót, illetve a rendkívüli királyi bevételeket. A rendes bevételi forrásokkal ugyanis nem kellett elszámolni a rendek felé. A rendes királyi bevételek valóban esetlegesen tűnnek fel, és nem mindig tudjuk meg, hogy teljes

évi összegről van-e szó, avagy csak a bevétel egy része jelenik meg a tételekben, - mint Neumann bemutatja.

Van, amely jövedelem hiányát meg tudjuk magyarázni (pl. körmöci kamara, máramarosi sókamara, temesvári főharmincad).

Nagybánya kamarája jövedelmét nem olvassuk a kötetben. Többet esik szó az itteni bányákról, amelyeket (ti. királyi bányauzem) pénzzel támogat a kincstár, 1495-ben 4700-4800 forinttal legalább. 1491-92-ben jelentős összeget, 28 ezer forintot költöttek rá - elvben. Tény, nehézségekkel küzdött az itteni bányászat, benne a királyi bányauzem, jövedelmezősége nem mérhető a Mátyás-kor csúcsidőszakához. A 90-es évek elejének nehézségei ellenére ezüstöt, aranyat hoztak a felszínre, vertek pénzt, bizonyosan keletkezett innen nettó bevétel a 90-es évek közepén is. A nehézségeket több körülmény magyarázza mellesleg. A 80-as évek gondjai. A polgárháború során lengyel kézre került a város, a Nagybányával az erdőhasználat miatt egyébként pereskedő Drágfi Bertalan lett 1491-ben egy évre a kamarás. Csak 1492-ben került pénzügyekhez értő szakember a kamara élére Kubinyi László személyében.

Neumann érvelése meggyőző számomra, az általa megjelölt kiegészítésekkel. A ténnyel számot kell vetnünk a későbbi kutatások során.

A szlavóniai harmincad Corvin kezében volt, de Nedelicét (Nedölce), Muraszombatot elfoglalta a kincstartó embere, Pretzner Gáspár, s a többit a szöveg szerint Corvin nem engedte lefoglalni. A szlavóniai harmincadosnak mégis küld utasításokat a kincstartó, aminek pénzügyi következményei vannak. 1495 második felében Pretzner a szlavóniai harmincados. Kérdésem, hogy a számadásban szereplő szlavóniai harmincad név alatt csak az említett két leányharmincadot értsük vagy az összes harmincadot, amelyek központja Zágrábban volt? A 30. tétel lábjegyzetében bizonyára csak a kicsit félreérthető fogalmazás magyarázza, hogy Varasd mellett Zágráb Corvin magánbirtoka lenne. A Nedölce, Muraszombat harmincad mellesleg szép tiszta jövedelmet hozott, legalább 1750 forintot az 1494-es évhez sorolt elszámolás szerint (30. tétel), ami nem meglepő módon jelzi a rajtuk keresztül haladó áruforgalom komoly mértékét.

Való igaz, a sójövedelem egésze hiányzik az elszámolásból. Csupán három sókamara esetében tudjuk meg, hogy mekkora összeget küldött a kincstartónak az 1495. év alatt (vagyis az év második felében). Sóval kapcsolatos kifizetésekről szerzünk még tudomást. Erdélyi vajda, nádor, végvidéki bánok összesen 17 000 forintnyi sójárándósággal rendelkeztek a számadás szerint, ami legalább 1,7 millió sókocka. Mindezen adatok ellenére fájó, hogy több információt nem őrzött meg a számadás erről a jövedelemforrásról, nem tudjuk meg, hogy valójában mennyi tiszta jövedelem keletkezett belőle. Magam azon a véleményen voltam, hogy az országban található kamarák nettó jövedelme, amit a kincstárba felküldtek, nem lehetett túlságosan nagy ekkor.

Szolnok megye adójából 300 forintot (1494?), illetve 1495-ben 627 forintot adtak át a szolnoki kamarának, hogy a cellérektől a sót megváltsák. A celeristák ugyanis pénzt, illetve sót kaptak a munkájukért. Ha nem volt elég pénz, akkor cserébe sóval fizettek, amit elvben a kamara megváltott tőlük utóbb. Szolnokon töményenként így 17 forint járt a celléreknek. A két tétel esetében nem kis mennyiségű sót szállíthattak Szolnokra. Első esetben 176-177 ezer, a második esetben 368-369 ezer kocka. Jórészüik tovább ment az ország belsejébe. 1495-ben el tudtak itt adni annyi kősót, hogy ebből 600 forint tiszta haszon keletkezett, ami a kincstartónak ment. Mégis akadt olyan időszak, amikor üresen állt a kassza, pedig fizetni kellett volna.

A bányászat finanszírozására (nemesfém bányászat főként Nagybányán és só) igyekeztek pénzt találni a kincstárban. Még jutott Máramarosba is, pedig az a királyné kezén volt. Utóbbi esetben – úgy vélem - az ellátás biztonságát tartották szem előtt. Ám a pénz korántsem volt elegendő.

A sókamarak jövedelmezőségének megítéléséhez szeretnék néhány szempontot megemlíteni, ugyanis a rendszer problémákkal küzdött, ami nem csupán az ellátást, hanem a jövedelmezőséget is befolyásolta. Az egyes kamarákból rendszeresen utaltak ki sót, is pénzt is különböző célokra vagy fizetésképpen vagy királyi adomány alapján – ahogy mondták: a király számlájára. Ha úgy tetszik, ezek a tételek szintén felfoghatók királyi jövedelemnek, csak számszerűsíteni kellene. Ezt – Nerumann alapján állíthatjuk – a kincstárban megtették, ahogy az egyes ismert kamarai elszámolásokban sem feledkeztek meg róla. Mi azonban nem ismerjük a kincstári listát. A kamarások működésének megítélésakor nem feledhetjük, hogy a só nagy részét hitelben adták el, a pénz beszédése akár évekig eltarthatott.

A bányakamaráknál olykor jelentős mennyiségű kősó maradt raktáron, mert nem tudták elszállítani vagy eladni. A Beatrix kezén lévő Máramaros két évi elszámolása jól mutatja ezt. Nem tudjuk, hogy valójában mennyi királyi kősó jutott be Erdélyből az országba hajón 1494-95-ben, illetve szekerekkel az utakon. Természetesen ezek a tények a számadáskönyvből nem rekonstruálhatók, legfeljebb egy-egy elem.

Hozzáteszem, külön elszámoláson voltak a bányakamarák és külön az országban a só elosztásáért, eladásért felelős hivatalok. Így működött a Beatrix kezén lévő máramarosi sókamara is.

A számadásban forintban és dénárban számoltak. Ekkor még jó minőségű dénárt vertek (1521 után romlott a pénz), amiből 100 ért egy aranyforintot, így tk. a számítási forint megfeleltethető aranyforintnak. Ez a tény megkönnyíti a forrás összegeinek az értékelését. Mivel a valódi aranyforint értékes pénz volt, a jobbágyok feltehetően a kincstár számára az adót dénárban, esetleg kisebb részben aranyforintban fizették. Ahol fél forintos összegeket találunk, a dénárral való fizetés valószínűsíthető, miként Szlavóniában is a fél forintot dénárban róhatták le. Elfogadom, hogy midőn forint és dénár együtt szerepelnek, nem írta ki a szerző a dénár szót. Az összegben a tizedes vessző után található a dénárösszegek.

Nyugat-Magyarországon néhány esetben utal az adószámadás arra, hogy idegen pénzekben fizettek az adófizetők. 1494-ben Sopron megyében az adót krajcárban rótták le, Trencsénben szintén, legalább egy részét. A szöveg alapján feltehetjük, hogy valóságos krajcárokat fizettek, nem számítási pénzről van szó.

A két adatra érdemes felfigyelnünk. Azt jelzik ugyanis, hogy a napi forgalomban a krajcár sokkal elterjedtebb volt a 15. század végén a királyság nyugati részén, mint ahogy az a szórványos adatok alapján feltételezhető lenne. A 16. század elejétől azonban már mind többször tűnik fel ez a pénznem, ahogy ez a szakirodalomból kiderül. Ennek a fejlődésnek a fontos szerves előzményét jelzik az adóelszámolás szerény információi.

A krajcárt 4 bécsi dénárban, illetve 3 magyar dénárban számították ebben az időben általában, és úgy számoltak, hogy 75 krajcár ért egy magyar aranyforintot (60 pedig egy rajnai forintot). A soproni megyei számadás ezzel szemben egy aranyforintot 70 krajcárban számolt el, ami meglepő. Ugyanis nem tudunk arról, hogy a krajcár értéke növekedett volna. Nemzetközileg ismert a becsült pénznemről volt szó. Tirolban, illetve Bécsben, Grazban 8 latos ezüstből verték, majdnem azonos volt az érmék nemesfém tartalma. Utóbb csökkent a nemesfém tartalom, amit jelez, hogy pl. 1520-ban a pápai uradalomban beszédett krajcárból 80 ért egy magyar forintot.

Ha az adószedők 70 krajcárban számították a forintot, úgy az adófizetők igen rosszul jártak, az adószedők annál kevésbé. A soproni 70 krajcáros forint számításnak az okaként arra gondolok

mégis, hogy a hiányzó 5 krajcár a jó minőségű osztrák ezüst pénznek magyar pénzre történő átváltásakor felszámított illetéknek, költségnek fogható fel. Az 5 krajcár 6-7 százaléknak felel meg (6,66 %). Érdekes, hogy a magyar aranyforint hivatalos 300 bécsi dénáros számítása mellett valóságban az aranyforint piaci értéke 80-as években és a 90-es évek első felében 310-315 bécsi dénár volt (utóbbi Bécsben), illetve Kováts Ferenc szerint 1493-ban már inkább a 320 bécsi dénáros átlagos váltási érték állapítható meg Pozsonyban, nem sokkal később pedig már 330. A 300-nak a 10 dénár 3,33 %-a, a 20 pedig éppen 6,66 %-a.

Vagyis szerintem Sopronban a krajcárt átváltották, feltehetően forintra, bár ez a tény forrásunkból nem derül ki. Nos, nem lehetetlen, hogy az adószedők még némi hasznot is elkönnyelhettek maguknak, ha igazam van.

Gyakran idézett részlete a számadásnak, hogy Vas megyében 1495-ben az osztrák pénz átváltása miatt 28 forintot nem szedtek be. Az átváltás feltehetően az adófizetők dolga lett. A megyei elszámolás megfogalmazásából arra lehet következtetni, hogy a többség bécsi pénzben fizetett. Így a váltás címén be nem szedett 28 forintot nem tekinthetjük nagy összegnek. Szerintem ez a művelet többet került a jobbágyoknak.

Ami Trencsént illeti, úgy vélem, hogy ott is bécsi krajcárban fizette a jobbágyság vagy egy része az adót, hisz német területen a 16. században kezdték a krajcár verését, Csehországban garas járta. Morva vidékre eljutott osztrák pénz. Magyarországról már beszéltem. A forrásból nem derül ki, hogy a krajcárt magyar pénzre váltották-e az itteni jobbágyok avagy nem. A kérdés tisztázása természetesen nem a jelen disszertáció feladata.

Végül szólnom kell a Függelékről, ahol a királynak és a kincstartónak 1494 – 1496 -os itineráriuma olvasható. Az itinerarium alapján nyilvánvaló, hogy bizonyos tételeket 1495-ről 1494-re helyeztek át.

Neumann Tibor könyve minden tekintetben megfelel az akadémiai doktori értekezéssel szemben támasztott követelményeknek. Történetírásunk régi adósságát szüntette meg a könyv. Komoly munka árán pontos, körültekintő szövegkiadás, alapos, sokrétű új ismeretet tartalmazó, új szempontokban gazdag disszertáció született meg, amely jelentős mértékben járul hozzá II. Ulászló kora megismeréséhez, átértékeléséhez. A könyv úgy készült, hogy külföldi kutató is tudja használni. Mindezek alapján a mű nyilvános vitára bocsátását javaslom, és az MTA doktora cím megítélését a jelölt számára feltétlenül támogatom.

Budapest, 2023. október 17.

Draskóczy István

MTA doktora